

İLETİŞİM BOYUTUYLA İŞKENCE KURGUSUNUN TÜRK ROMANINDAKİ SEYRİ*

*İbrahim Hakan DÖNMEZ***

ÖZET

Bu çalışmada; 12 Mart ve 12 Eylül askeri müdahale dönemlerindeki baskı ortamında uygulanan işkenceleri kurgusuna taşımış olan bazı romanlar karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. İktidar ve ona karşı direnme pratikleri, toplumun ötekine bakışını anlamak ve bu yolla demokratik birlikteliğin önündeki engelleri görmek açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle işkence anı, iktidar ve direniş cephelerinin birbirlerine olan duygu ve düşüncelerini, söz veya tavırla en açık biçimde ifade ettikleri bir diyalog anı olarak işaretlendi. Araştırmada işkenceyi iktidarla ilişkilendiren farklı yaklaşımlar kavramsal boyutu ile ortaya konduktan sonra ele alınan romanlar daha çok işkence anına odaklanarak analiz edilmiştir. Ayrıca kahramanın ve işkence uygulayanın duygu durumları, yazarın işkenceye yaklaşımlarını da içine alacak biçimde zaman zaman karşılaştırmalar yaparak değerlendirilmiştir. Çalışmada; 12 Mart dönemi işkencelerini konu alan romanların, işkencenin kendisini bir insan hakkı ihlali olarak sorgulamaktan çok, mutlak kötü karşısında mağduriyetten doğan kahramanlığa övgüyü barındıran tek tip bir dili benimsediği görülmüştür. 12 Eylül sonrası yazılan romanlar ise, hem toplumsal yapıdaki değişim hem de daha farklı kesimlerin aynı mağduriyeti yaşamış olması nedeniyle farklı bakış açılarını içinde barındırmaktadır. Siyasi, felsefi, sosyolojik ve psikolojik derinliği barındıran farklı anlatı dilleriyle, hem kendini hem de ötekini anlamaya yönelik sorgulayıcı bir yapıya bürünmüşlerdir. Ancak 12 Eylül'ü konu alan romanlarda, farklı gerekçelerle de olsa, daima bir hayal kırıklığı kendini hissettirmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşkence, Roman, 12 Mart, 12 Eylül.

THE COURSE OF THE TORTURE FICTION IN TURKISH NOVEL IN TERMS OF THE COMMUNICATION

ABSTRACT

In this study, a comparative analysis is made of several novels which have fictionalised the torture carried out during the military interventions of 12th March and 12th September. The ruling power and resistance movements against it are of importance in terms of

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. Gazi üniv. İletişim fk., Halkla İlişkiler, El-mek: hkndnmez@gmail.com

understanding the other views of society and thus seeing the barriers to democratic coexistence. Therefore, we have indicated as a moment of dialogue with words and attitudes which most clearly express the feelings and thoughts of tyranny and pockets of resistance at the moment of torture. In the study, the different approaches which were referred the torture to the power, were suggested by their conceptual dimensions. Afterwards, the novels handled were analysed by focusing on the time of the torture. In addition emotional situations of the protagonist and the torturer were evaluated by making comparisons every now and then and also including the author's perspective to the torture. In the study of novels on the subject of torture in the 12th March period, the torture itself is seen not so much as an interrogation as a violation of human rights, but rather is espoused in a single type of language as praise to heroism born from the sufferings against absolute evil. Whereas in post 12th September novels, different viewpoints are adopted due to both the changes in the structure of society and different sections of society having experienced the same suffering. Different languages exploring political, philosophical sociological and psychological depths, which are directed both at self and others, enclose the interrogator in a structure. However, the novels dealing with the subject of 12th September, albeit for different reasons, always give a feeling of disappointment.

Key Words: Torture, Novel, 12th March, 12th September..

Giriş

Bu çalışmada Türkiye'nin son yarım yüzyılında daima gündemde olan işkence konusunu, doğrudan muhatapların birbirlerine karşı duygu ve düşüncelerini söz ya da tavırla ifade ettikleri bir zaman dilimi olarak işaretleyip kurgusuna taşımış olan romanlar incelenmiştir. İşkenceyi mücadele içindeki İktidarın ve ona karşı var olan direnişin, en somut ve dolaysız biçimde karşı karşıya gelerek kendilerine ve ötekine biçtikleri konumu ifade ettikleri bir iletişim süreci olarak varsaydık. Türkiye'de iktidar ve ona karşı direnme pratiklerini, bunların birbirleri ile ilişki biçimini çözümlmek, bize Türkiye'deki demokrasi kültürünü daha iyi anlama olanağı verecektir. Ayrıca yasalarla belirlenmiş sınırların dışındaki alanda yürüyen gerçek çatışma ve ötekine bakış geleceğe ilişkin demokratik olanaklar ve engeller hakkında aydınlatıcı olacaktır.

Kamusal bir ortamın dışında, kendileri olmalarının önündeki engellerin bulunmadığı, tarafların rolsüz biçimde, acı, öfke, korku gibi duyguları olabildiğince doğal dışa vurdukları tahakküm ve direniş arasında bir temas anı olarak işkenceye odaklanmak bazı eleştirel kaygılara peşinen yanıt vermeyi zorunlu kılmaktadır. Bunlardan ilki, bir zamanlar topluluk önünde bir ritüel olarak gerçekleşen işkenceyi değil de, günümüzde resmi olarak daima inkar edilen ve ancak ithamlarla varlığını sürdüren işkence olgusunu hangi belgeye dayanarak nesnel bir analize tabi tutulabileceğimiz itirazıdır. Diğeri ise taraflar arası eşitsizlikle özdeş bir eylemin her iki tarafın da söz söyleyebilecek eşitliğini varsayan diyalojik bir süreç olarak ele alınabileceğine ilişkin kuşku dur.

Resmi ortam ve belgeler işkenceyi ortak bir dille kınar ve reddederken toplumun her katmanının zihninde yalın bir işkence tasavvuru canlılığını sürdürür. Belgelenmiş işkence durumlarının resmettiği boyutun çok ötesinde bir tasavvur, resmi olmayan günlük konuşmaların içerisinde yaşamaktadır. Sadece söylenti ve ithamların yaygınlığı değil, zihinlerdeki kodlar, dürtüler, empatiler ve mantık yürütmelerin kolektif katkısı, işkencenin varlığı ve işleyişine ilişkin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

tasavvuru belirginleştirmektedir. Bu canlı tasavvur çoğu kez kültür alanında görünür kılınır. Öyleyse kültür alanına yönelmek herkesçe malum olsa da dile gelmeyen mahremiyetin (rüyalar veya fıkralar yoluyla sızması gibi) görülmesi noktasında ilk kaygıyı giderecek bir yanıt olacaktır.

İşkence anında taraflar arası bir denklikten söz edilememesi ancak fiziki açıdan geçerlidir. İşkence anı her iki taraf için de haykırma derecesinde, duyguların dışı vurulmasında ve karşı tarafa haklılığını ifadeye eşit anlar sunabilir. Zira duyguların çıplak ifadesi, (tıpkı yatak odasındaki bedensel ve zihinsel çıplaklığın gizlilikle özdeş ve paralel olması gibi) eylemin gizliliği sayesinde teşvik edilir. Yapılan işkencenin fiil olarak ortak kabul görmüş kötü olma vasfı, işkence yapana kendisinin de karşısındakinin de duyacağı biçimde gerekçeler üretmesini vicdani bir zorunluluk kılmaktadır. Böylece karşı tarafa yöneltilen “hainlik” ya da “ahlaksızlık” gibi vasıflar, işkenceyi yasal olarak olmasa da vicdani icracı için meşrulaştırmaya yaramaktadır. İşkenceye maruz kalan ise işkencenin kendi haklılığına ilişkin yüksek sesle yaptığı ifadeleri acı çığlıkları arasında çürütmeye çalışıp, bedeni izin verdiği ölçüde direnecektir. Karşı tarafın sözlü saldırılarına bir yanıt bulamaması gerçekten yenilgi olabilir. Ama onurlu bir susma da iyi bir yanıt olabilmektedir. Tüm araç, yöntem ve yaratıcı yeteneklerine karşın işkencenin sınırı karşı taraftakinin bedeninin bütünlüğünde sona ermektedir. Eğer beden çalışmaz hale getirilirse ve bu süreçte direnme sürerse işkenceci büyük bir başarısızlıkla yüz yüze kalmış olacaktır. İşte eşitlik her iki tarafın da bu kazanabilme seçeneğine sahip olmasında yatmaktadır.

Çalışmada işkenceyi iktidarla ilişkilendiren farklı yaklaşımlar kavramsal boyutu ile ortaya konduktan sonra ele alınan romanlar daha çok işkence anına odaklanarak Analiz edilmiştir. Analiz yapılırken kahramanın ve işkencenin duygu durumları, yazarın işkenceye yaklaşımlarını da içine alacak biçimde zaman zaman karşılaştırmalar yaparak değerlendirilmiştir. Elbette kültürel bir üründen yola çıkarak Türkiye’de biçimsel açıdan işkencenin bir yansıması aranmamıştır. Ancak kültürel değerlerin taşıyıcı bir unsuru olarak roman, işkence anında farklı sınıfların ve karşıt güçlerin çatıştığı ve kendi argümanları ile yüzleştikleri, diyalojik yapısı ile bize pek çok şey söyleyebilir. Bahtin’e göre; “Kültürel edebi gelenekler (en eskileri de dâhil olmak üzere) tek bir bireyin bireysel öznel belleğinde veya bir tür kollektif bir ‘psişe’de değil, daha ziyade bizzat kültürün üstlendiği, varsaydığı nesnel biçimlerde (dil sözlü konuşma biçimleri de dâhil olmak üzere) korunmakta ve yaşatılmaktadır. Bu anlamda, öznel-arası ve bireyler arasıdır (dolayısıyla toplumsaldır); bazen yaratıcılarının öznel bireysel belleğini neredeyse tümüyle es geçerek, bu belleğin etrafından dolanarak edebi yapıya girerler” (Bahtin, 2001: 323).” Kısacası roman gerçekliğin yazara yansıyanından, bize yansıyanıdır. Metin, biliş nesnemiz olduğunda, bir yansımanın yansımasından söz edebiliriz. Metni anlamak, bir yansımanın doğru olarak yansıtılmasıdır; yani yansıtılmış nesneye bir başkasının yansıtmasından geçerek varılması’dır (Bakhtin, 2001: 348).

Analiz sırasında 1980 öncesi ve sonrasında kaleme alınmış romanlarda belirgin bir farklılık söz konusudur. Yazarların ideolojik tutumlarındaki değişim, iki dönem arasındaki farklılıkların tek nedeni olarak görülemez. Zira aynı ideolojik tutuma sahip yazarların yapıtları arasında da belirgin bir yaklaşım farkı tespit edilmiştir. Bu değişim 1980 ihtilalinin biçiminin yanı sıra 1980 sonrası hızla değişen Türkiye’nin kültürel atmosferiyle de ilişkilendirilmiştir. Analiz evrenine dâhil olan kitaplardan 1970’li yıllarda yazılmış olanlar 12 Mart muhtıra dönemindeki baskı ortamında yaşanan işkenceleri konu almış olan “Tutuklama” (Aclan Sayılğan) ve “Şafak” (Sevgi Soysal) romanlarıdır. 12 Eylül 1980 ihtilalinden sonra yazılmış ve ihtilal dönemindeki işkenceleri kapsayan romanlar ise; “Yarım Kalan Yürüyüş” (Mehmet Eroğlu), “Çiçekler Susayınca” (Atilla Keskin), “Hayatın Kıyısına Düşen” (M. Naci Bostancı) ve “Yarım” (Ethem Baran), romanlarıdır.

I. İşkencenin Kapsamı

İşkence konusunu ele alan teknik hukuk dışındaki çalışmalar kaçınılmaz olarak bu kavramı iktidar ve tahakkümle bağlantılı olarak ele almışlardır. Scott, “İşkencenin toplum ve Tanrı adına,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

intikam alabilecek bir kurban bulma gereksiniminden” ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Tarihte görülen sapkınlık veya büyücülük gibi suçların itirafında etkin oluşu gibi gerekçeler, bir bütün olarak toplumdaki adaletsizlik duygusunu bastırmak ya da önlemek için kullanılır. Bu anlamda çağlar boyu her tür canavarca sorgulamaları ve eziyetleri kolayca haklı çıkartmak mümkün olmuştur. Aslında şiddetin uygulanmasından ziyade uygulanan bu şiddetin her ne kadar çağdaş yönetimlerce üstü kapatılmaya çalışılsa da geniş kitleler tarafından açıkça onaylanıyor olması rahatsız edici ve çağdaş toplumların eğilimlerinin anlaşılması için üzerinde durulması gereken bir husustur (Scott, 2003: 11). Yine Scot’a göre işkenceyi, cezalandırma sınıflaması içine koyarak mazur göstermeye çalışmak ve dahası bu yolla herhangi bir işkence biçiminin kullanıldığını tamamen inkâr etmek, uygarlığın başlangıcından günümüze bir toplum ve devlet geleneği olagelmıştır. Cezalandırma teriminin işkencenin yumuşatılmış karşılığı olarak kullanıldığı, neredeyse evrenselleşmiş bu uygulama nedeniyle neyin işkence sayıldığı tam olarak anlaşılması değildir (2003: 17-18).

Foucault iktidar açısından işkence konusunu ele alırken klasik çağa ait işkence olgusunu siyasal bir ayinsel çerçeve olarak çizmiş ve küçük de olsa iktidarın kendini dışa vurduğu törenler arasında görmüştür. Foucault, ayrıca moderniteye geçişle birlikte cezalandırma biçimlerinin geçirdiği değişim sürecine de odaklanmıştır. Zamanla suç ve işkence arasındaki orantısızlık yüzünden halkın daha önce azap çektilmesindeki yönlendirici rolü, suçlu lehine dönüşmüş, azap çektilme törenleri mahkûmun cesaretle ağzına geleni söylediği taşkınlığı beraberinde getirdiği için iktidarın işine gelmemeye başlamış ve bedenın tutuklanmasının yolu açılmıştır. Foucault’ya göre cezalandırma olarak işkencenin dışlanıp, onun yerine hükümlüyü itaatkâr ve üretken hale getirecek ceza tekniklerini tercih eden modern iktidar, aslında halka daha derin ve güçlü bir müdahale içerisine girmektedir. Foucault bireyin biyolojik yaşamı ve onun yönetilmesi artık iktidar için vazgeçilmez bir unsur haline geldiği için “modernitenin eşiği” olarak adlandırdığı bio-iktidarın cezalandırma tekniklerinde ıslah edici ceza tekniklerini tercih ettiği iddia etmektedir. Yani iktidarın suçlunun yaşamına son verme hakkı, yerini yaşamı koruma ve geliştirme hakkına bırakmıştır ((Foucault, 2000: 109 vd.).

Türkiye Foucault’nun bahsettiği bu modernist değişimden bir ölçüde nasibini almış olsa da, diğer batılı ülkelerden farklı bir işleyiş söz konusudur. Pek çok ülkede işkence resmi olarak yasaklandıktan sonra eskiyle bir kopuş söz konusu olmuştur. Ancak Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra Osmanlıdan tam bir kopuş olmamış, uygulama benzer biçimde sürmüştür. Akçam şu gerekçe ile bu durumu izaha yönelmiştir:

“Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye’sinde işkence pratiği açısından, yapan organlar ve yapış biçimleri değişse de ciddi bir paralellik söz konusudur. Bu paralellik iki boyutta kendisini göstermektedir. Birincisi, yönetici zümreler (gizli veya açık) işkence yapmayı kendilerinin en doğal hakları saymaktadırlar. Onlara bu hakkı veren sahip oldukları devlet felsefesi ve adalet anlayışlarıdır. İkincisi, yönetilen kitlelerin işkenceyi algılayış mekanizmalarında bir süreklilik söz konusudur. İşkence görmek son derece olağan, normal bir pratik olarak algılanmaktadır.” (Akçam, 1995: 324)

Akçam, Osmanlıdaki tablonun ilginçliğini, bir yanda işkenceyi yasaklayan ılımlı, yumuşak bir hukuk sistemi olmasına rağmen işkencenin kitabına uydurularak yapılmasında görmektedir. Netice olarak, işkence ile hiçbir zaman doğrudan hesaplaşmamıştır. Avrupa’da engizisyonla işkencenin hukuk sisteminde kurumlaşması, yeni sistemde hukuki bir engel koyma girişimini doğurmuştur. Oysa Osmanlı da işkence hukuk sisteminde bulunmadığından toplumdan şikâyet yükseldiğinde yönetici kesim bunun hukuktan değil suiistimalden kaynaklandığını söyleme şansına sahip olmuşlardır. Bu günümüze kadar süreklilik arz eden bir durum olmuştur. Akçam’a göre hala hukuk sisteminde işkencenin bulunmamasının arkasına sığınarak yöneticiler tarafından köklü bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

hesaplaşmanın önü kesilmektedir (1995: 330). Böylece işkence yasağına rağmen işkence uygulamalarının nedenine ilişkin bir fikir yürütmek de mümkün olacaktır. “Zaten işkencenin hukuken yasak olmasının bir anlamı yoktu. İşkence sürekli yasaktı ve yönetici eylemliliği davranışının meşru temelini hukuki çerçevede kurmuyordu. Bu nedenle yöneticiler, yazılı metinlerdeki değişikliklerden fazlaca etkilenmediler.” (1995: 335) Bu mirasın sonucu olarak, Türkiye’de kendisini sağ ya da sol olarak konumlandırılanlar tarafından genel olarak siyasi toplumsal kültürümüzde belli gerekçelerle çoğunlukla işkencenin meşru görüldüğü gerçeğinin altını çizen Akçam, ulusal kolektif kimliğin sınırlarının şiddetle çizildiğini savunmaktadır (1995: 338).

İşkencenin ortadan kalkması iktidarın, gerçek ve muhtemel kurbanların ve seyircilerin zihniyet yapılarında köklü değişimler yaşanmasıyla mümkün olabilir, yasal düzenlemeler ancak işin biraz daha gizli sürmesinden ibaret kalacaktır. Göregenli, öğrenilmiş çaresizlik, şiddet ve işkenceye karşı hareketsizliği, karşı çıkmanın bir işe yaramayacağı düşüncesini ve davranışını, haksızlığa uğramışlık duygusu ise paradoksal biçimde işkencenin dışsallaştırılmasını beslemeyen bir unsur olarak görmektedir (2012: 13). Göregenli’nin yaptığı araştırma da aktarılan deneyimlerde büyük ölçüde “haksız yere”, “suçsuz olduğum halde”, “hiç hak etmemişken” ve benzeri ifadelerle katılımcılar, şiddet ve işkencenin kendilerine yapılmış bir haksızlık olduğunu vurgulamakta, dolayısıyla bu muameleyi “hak etme”nin belirli koşulları olduğuna ilişkin kendiliğinden, gizil bir düşünceye, bilişsel arka plana sahip olduklarını göstermektedir. Böylece bu süreç, şiddetin meşrulaştırılmasına ve kurbanın değersizleştirilmesine hizmet etmektedir. İnsanlar, şiddet ve işkence karşısında “hiç bir şey yapamadıklarını” vurgulamaktadırlar. Tepki verememe ve bu davranışın cezasız kalması düşüncesi şiddet ve işkence yapanın ya fiziksel-durumsal ya da resmi gücünden kaynaklanmaktadır (2012: 13-14).

II. 12 Mart Dönemini Konu Alan Romanlarda İşkence

İşkence konusunu ele alan romanın, her roman gibi diyalojik yapısı gereği zıt unsurları karşı karşıya getirmesi kaçınılmazdır. İşkence anı özellikle iki zıt kutbun yüz yüze geldiği an olarak romanlarda karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de işkence konusu en yoğun biçimde 12 Mart muhtırasını takip eden dönemde daha politik bir çizgide ilerleyen romanlarda kendisini göstermiştir. Özellikle de işkence karşısındaki mağduriyeti ana temalardan birisi olarak odağına alan çok sayıda romanlardan belli başlıları arasında “Şafak” (Soysal Sevgi), “Tutuklama” (Aclan Sayılğan) romanlarını sayabiliriz. Özellikle 12 Martta ağır darbe alan Türk solu hesaplaşmasını romanlar üzerinde görmüştür (Yalçınkaya, 2004: 271). Bu hesaplaşma her ne kadar bir mağduriyet edebiyatı olsa da roman içerisinde öteki olarak, tahakküm cephesine ilişkin bakışlar da söz konusu olmuştur. Yazarlar kendi bakış açılarından işkencenin karşı taraf açısından gerekçelerine ve onların zihinsel yapılarına zaman zaman değinmişlerdir.

a. Tahakküm Cephesi ve Gerekçeler

Darbeyi işkence hikâyelerinden müteşekkil, sonrası olmayan ya da bugünle alakası olmayan bir nokta olarak anlatan dönem romanlarını Yalçınkaya şu şekilde özetlemektedir:

“Bütün devrimcilerin edilgen birer rehine gibi canlandırıldığı ve bununla ilişkili olarak yüceltilip şefkatle sarılıp sarmalandığı, devrimci kimliğinin tarihsel ve toplumsal bir veri olarak alınmadığı, iyilerin kendiliğinden hep iyi, kötülerin kendiliğinden hep kötü olduğu, toplumsal çerçevenin kahramanların şu ya da bu yönünün altını çizmek ve meşrulaştırmak dışında hiçbir işlevinin olmadığı bir tasarımda, başka bir şeye yer olmaması doğal ve anlaşılardır. Bu tasarım ister istemez, kopkoyu bir umutsuzluk, bireyin kendi kimliğinin altını ısrarla çizmesi ve çözümünü kendi sınırlarıyla çevrili bir dünyada aramaya kalkışması ve çözümsüzlüğün kendini dayattığı yerde de şimdiki zamana teslimiyeti kaçınılmaz olarak ortaya çıkarmaktadır.” (2004: 297-98)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

Yine kuramsal ve pratik ellerinde bir şeyleri olmadığını, sadece cesarete sahip olduklarını söylediği devrimcilerin içinden çıkan sol romanlar, iyiler ve kötülerden ibaret dualist yapısı gereği “cesur, işkence gören ve niçin işkence gördüğüne şaşırın ama dünyayı ve kendilerini hep aynı biçimde durağan olarak kavrayan bu ‘iyi insanların’ öyküsünü anlatmakla yetinmiştir” (2004: 271). Ayrıca romanlarda kahramanlar aktif olarak resmedilmemektedir. Etkin olanlar devrimcileri gece yarısında evinden alıp işkenceden geçiren cuntadır. Çünkü yazarların derdi sosyalist düşünceyi anlatmaktan ziyade cuntanın terör politikasını ve içerdeki ve dışarıdaki parçalanmış yaşamları anlatmaktır. Odak olarak 12 Martın işkence uygulamaları alındığı için de işkence karşısındaki kişi hatalarından arınmış, adeta eleştirel bir dokunulmazlığa kavuşmuş olmaktadır (2004: 271-272). Bu romanlarda akıldışı, salt zalimane bir davranış olarak gösterilen işkence, karşı cepheden bakıldığında kendine özgü bir “rasyonalite” taşımaktadır. Yani “rejim karşısında suçludurlar ve polis ya bu suçluluk için bilgi peşinde olduğundan ya da baştan göz korkutmak ya da cezalandırmak için işkenceye başvurmaktadır” (2004: 273).

Genel olarak işkence konulu romanlarda, işkence öncesi ya da işkence sırasında yer alan söz oyunları, laf atışmaları sadece sinir ya da yıpratma mücadelesinden ibaret değildir. Bu atışmalar işkence yapanın gerekçelerini kaba, düzeysiz de olsa yazar tarafından ortaya konduğu bir diyalogu barındırır. Açık şekilde direniş cephesinden yana olan yazarın gözünden siyasi nedenle gözüaltına alınan sanık genelde daha iyi laf yapan ve bilgili kişi olarak resmedilir. Oysa işkence yapan ya da sorgulayanlar oldukça dar ufuklu, cahil ve düşüncesiz olarak resmedilmiştir. En basitinden işkencecinin gözünde, özgürlükten bahseden kadın “orospu”dur ya da “çok kitap adamı yoldan çıkarır”. Ancak işkence yapanı üstün kılan diğerinin bedeni üzerindeki sınırsız tahakküm hakkı değildir. Sonuçta dirençli bir bedenin amaca ulaşmadan zayıf edilmesi bir mağlubiyet olacaktır. Mahkûm ve sanık arasında bir dengesizlikten söz edilecekse o da hayatında en fazla birkaç kez buraya düşen birisine göre yıllarca bu işi yapmış, yüzlerce insanı sorgulamış bir sorgulayıcının tecrübesi olacaktır. Mekânın ev sahibi sorgulayandır. Oysa gözüaltındaki kişi yabancı, çoğu kez konumunu bile bilmediği, gözleri kapalı gittiği bir mekândadır. Tüm bunlar sorgulayanın kendisine tanrısal bir konum biçmesine neden olur. O en doğruyu bilendir, her şeyi bilendir. Ondan bir şey saklamak olanaksızdır ve ne yapıyorsa haklı bir nedenle yapmaktadır.

Adana’da sürgünde bulunan Oya ve birkaç arkadaşının sıkıyönetimin isteği ile emniyet tarafından bir akşam davetinde bir evde basılarak, tutuklanıp sorguya çekilmeleri ve aramada istedikleri şeylere ulaşamaması nedeni ile ertesi gün salıverilmelerini konu alan “Şafak” romanında ana tema gece boyunca maruz kalınan işkencedir. Romanda işkence ile sorgulamaya ilişkin diyaloglara bakıldığında yukarıda da belirtildiği gibi aslında tek hedefin konuşurma olmadığı fark edilmektedir. Yıldırma, korkutma, caydırma, kendi haklılığına ilişkin gerekçeleri kabul ettirme çabası vardır. Ayrıca, ne kadar kaba çizilirse çizilsin işkence yapanların insani bir yanının varlığı kabul edilir edebi metinlerde. O odanın dışında, vicdani hislerle hareket edebilen, amirlerine karşı yılışan, vatanını seven herhangi bir insandan farksızdır. Hatta gece gündüz vatani için alın teri dökmektedir (sorgu odasında). Birisinin karşısındaki insanı öldüresiye dövmesi ve bin türlü işkence yöntemine maruz bırakmasına rağmen olağan yaşamını sürdürebilmesi, işkence yapanın kendisini ikna edecek birtakım gerekçelere sığınması ile mümkün olabilecektir. İşkenceci “namuslu vatandaşların” haklarını korumak için vardır. Karşısında ise bir “vatan haini” bulunmaktadır (Soysal, 1975: 77-78).

Vicdani rahatlatmaksızın ve birtakım gerekçelerle bu uygulamanın iyi bir amaçla yapıldığına inanmaksızın işkencenin bir vazife olarak uygulanabilmesi zor olacaktır. “Şafak” romanında, polis müdürü Zekai Bey’de aslında Oya’ya yaptıklarının gerekçesini onu ikna için değil de sanki kendi inancını pekiştirip, iç huzuru sağlamak için dile getirmektedir. Aslında resmi ve şeffaf bir sorgulamada görülemeyecek bir durum, yani sorgulayanın bir çeşit günah çıkarması ya da kendini haklı çıkarma çabası bu serbest sorgulamalarda kendini göstermektedir. Kendi duygu ve

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

düşüncelerini sesli bir şekilde dile getirme, sorgulayanın iç dünyasını gizlediği rahatsızlıktan kurtarmak için gerekli olduğu gibi, suçlu gözü ile bakılan sanık üzerinde korku yaratma, yasa ve ceza ile başaramadığı boyun eğdirme çabasının telafisidir:

“Sizin gibi sapıkları temizleyeceğiz anladın mı? Bu vatan senin gibi orospulara kalmayacak. Biz varız çünkü biz. Allah var! Türklük var! Bu memleketin has evlatları var! Çok şükür. Topunuzu tahtakurusu gibi ezeceğiz. Duman edeceğiz. Tertemiz edeceğiz bu vatani. Cennet gibi pirü pak...” (Soysal, 1975: 78).

Sayılgan’ın “Tutuklama” romanı da komünist oldukları gerekçesi ile birtakım insanların tutuklanma süreçlerini anlatır. Bir yandan insanların basit gerekçelerle tutuklanırken maruz kaldıkları uygulamalar diğer yandan tutuklayanların düşünce yapılarını sergilemeyi amaçlayan diyaloglar genel bir yargıya ulaştırabilecek niteliktedir. Bu diyaloglarda, cehalet sorgulayan ya da tutuklayanlar için ayrılmaz bir özellik olarak çizilir. Örneğin komiser ve memurları roman kahramanı Mehmet Kostak’ın evini aramak için geldiklerinde, kitapların çokluğu özellikle bir suç deliliymişçesine dikkat çekmektedir. Komiser apaçık bunu dile de getirir; arama sırasında Mehmet’e bunca kitaba ne lüzum olduğunu sorar. Sonra da onca para verip, okuyup kötü yola düştüklerini iddia eder. Kötü yol dediği de komünist olmaktır. Bunu Mehmet’in şaşırmasına aldırmadan tekrar tekrar söyler:

“Komünist oluyorsunuz, diye tekrar etti Salim. Ne lüzumu var bu kadar kitaba?”

Mehmet cevap vermedi.

Ben bu kadar kitap okuyan adamdan, daha doğrusu beyim kitaplardan kuşkulanıırım.

Polisler, muhtar, apartman ve mahalle sakinleri, Komiser Salim’in hikmetli sözlerini başlarını sallayarak onaylıyorlardı.

Kitap okumak benim görevim Komiser Bey. Sanatçiyim ben.

İyi ya, diye cevapladı Salim; ben sanattan da guşgulanırım” (Sayılgan, 1974: 18-19).

“Tutuklama” romanında birbirleri ile bağlantılı olduğu düşünülen kişilerin sorgulanmak üzere tutuklanıp Ankara’ya getirildiği süreçte, sorgulama işini yapanların kendi aralarındaki diyaloglarına yer verilir. Birinci şube müdürü, yardımcısı Parmaksız Hamdi ve sorgu hâkimi makam odasında mesleklerinin inceliklerini de içeren muhabbet içindedirler. Şube müdürü, Ankara’dan gelecek tutukluların kendilerini fazla yormayacaklarını çünkü teşkilat şemalarının ellerinde olduğunu söyler. Zaten bir telgraf eline geçmiştir. Tutuklulardan birisi olan Latif daha trende konuşmaya başlamıştır. Bu durum telgrafta “Bülbül yolda şakımaya başladı” ifadesi ile bildirilmektedir. Öğrenci ve aydın tutuklulardan pek hazzetmeyen Parmaksız Hamdi bu habere sevinmiştir. Çünkü okumuşları konuşturmak daha zordur. Bir işçiyi iki tokatla konuşturabileceği ancak diğerleri için bunun geçerli olmadığını söylemektedir, ama onların da zayıf noktaları vardır. Sorgu hâkimi Parmaksız Hamdi’ye göre aydınları da başka şey yıkmaktadır. “Arkadaşları tarafından ihanete uğradıklarını görmek.” Sorgulayan cephesindeki bu diyaloglar, aslında hepsinin kendi inandıklarının doğruluğundan ne kadar emin olduklarını göstermektedir. Onlar aslında “beyinleri yıkanıp yoldan çıkmış insanları yanlış saplantılarından” kurtarmanın metotlarını düşünen iyi insanlardır (Sayılgan, 1974: 43-45).

Konuşmanın ilerleyen bölümlerinde mesleki zorluklar da dile getirilir. Sorgu hâkimi, sorguya çektiklerinin çoğunun bülbül gibi konuşup nedamet getirdiklerini ifadelerine yazdırmalarına rağmen cezaevine gidince gene kıpkızıl kesilmelerini bir türlü anlayamamaktadır. Bunun cevabını güya oldukça felsefî, psikolojik bir derinlikle Hamdi Bey verir, tabii işkence ve şiddetin etkisinden bahsetmeksizin:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

“İnsanoğlunun aşağılık bir anı vardır. Güçlüden yanadır. Burada güçlü polistir. Cezaevinde çoğunluk kendilerinde, insanlar fert olarak daima güçlüden yana görünürler. Burada her şeyi söyleyenler var. Cezaevlerinde ise, duruşmalarda ifadelerini nasıl değiştireceklerini kararlaştırıyorlar. Cezaevlerindeki topluluk psikolojisi, aynen toplumlarda olduğu gibi alıp, fert olarak sürüklüyor onları” (Sayılğan, 1974: 47-48).

Şube müdürü de bilgiç bir gülümseme ile: “Nietsche’nin kınadığı sürü insanları oluyorlar yani” diyerek tasdik eder. Hamdi Bey hızını alamaz ve tanık olduğu örneklerle zenginleştirerek sosyolojik tahlillerine devam eder. “... Otuz senedir tanırım hepsini, hep aynı yolu izlerler. Biraz baskı, sonra itiraf ve mahkemede inkâr. İnkârın savunma hakkı olduğunu biliyorum. Fakat ne bileyim komünistler savunmayı da kutsallıktan çıkarıp propagandaya alet ediyorlar” (Sayılğan, 1974: 47-48). İdeolojik davaların tümünde gerçekten savunma bir nevi baskı altına alınan düşüncelerini dışa vurmaya deneyebilecekleri tek resmi makamdır.

b. Direniş Cephesi ve İşkenceye Yüklenen Anlam

Clusters ilkel toplumlarda gençlerin işkenceden geçtikleri bir kabul ayiniyle yetişkinliğe adım attığını belirtmektedir. Vücuda yapılan işkence Toplum tarafından belli bir zamanın işaretlenmesi, belli bir kabulün onaylanması ve belli bir yazgının kanıtlanması açısından vücudu uygun bir mekân olarak belirlemiştir. Törenlerde uygulanan işkence gençlerin fizik direncinin sınanmasından başka işkencenin bireysel bir üstünlüğü sergileme olanağı sağlamasıdır. Hepsinden öte bu sınama sonucunda acılar unutulsa da işkencenin bıçak ya da taşla vücutta bıraktığı yara izleri bakidir. Kabul töreniyle toplum işaretini gencin vücuduna çıkmamak üzere kazımış olmaktadır. Yani vücut işaretleri taşıyarak hafızaya dönüşmüş¹ olmaktadır (Clusters, 1991: 154-157). Özellikle cemaat ağırlıklı ve bireyselliğe karşı bir toplumda, (Göle, 1998: 21) işkenceye yüklenen anlam dava açısından bakıldığında yukarıda belirtilen kabilenin giriş bileti ya da davaya inananlar arasında seçkin bir yere sahip olma şansındır.

İşkenceye sınama ve test olarak bakıldığında, işkence altında kalarak davanın onurlandırılmış bir üyesi olma yoluyla zafer hazzı yaşanabilmektedir. İktidarın korkutma nesnesi mahkûmun bedenidir. Mahkûm, bu bedeninden vazgeçip “alın işte” diyerek sakinmasız biçimde bedenini onların önüne attığında, vahşinin bile saldırgan doğasına ters bir durum ortaya çıkmaktadır. Mahkûm, “şekilsiz bir kemik ve kan yığınının dönmüş et parçasını” önlere atmakla, onların varlıklarını anlamsız kılan bir meydan okuyuş gerçekleştirmiş olmaktadır. (Bostancı, 2002: 246-247). Sorgu altındaki sanığın onurlu ve soğukkanlı tavır ve laf sokmaları galibiyettir. “Şafak” romanındaki polis müdürü Zekai Bey vurdumduymaz sanık karşısında soğukkanlılığını kaybedip küfür ve hakaretle kaybetmenin acısını çıkartmaya çalışır. Aslında orada bir güç oyunu oynanmaktadır. Bir taraf dayanıklılık ve direnme gösterdiği müddetçe kazanan taraftır, diğer taraf ise yaptığı hakaret ve işkence ile değil, sanığı konuşturduğu, yalvarttığı, pes ettirdiği ölçüde oyunu kazanan taraf olacaktır. Konuşmalarında bu hep sezilmektedir: “Burada ben soru sorarım anladın mı? Orospuluğun bana vız gelir vız.... Seni adam yerine koyup insanlığımdan karşıma oturttum, ama insanlıktan ne anlarsınız siz? Kabahat cibilliyetsizlere insan muamelesi yapanda. Sorgu sual demeden topunuzu kurşuna dizmeli” (Soysal, 1975: 79) Şafak romanında sorgulama

¹ Gerçi ilkel kabileler devletsiz toplumlardır, devlete karşı toplumlardır. Tüm vücutlara aynı şekilde kazınan işaret “ne iktidar sahibi ol ne de boyun eğ” anlamını taşımaktadır. Oysa devletli modern toplumlarda işkenceyi uygulayan otorite olabildiğince vücutta belirginleşmeyen bir yöntemle görünmese de bireyin zihnine mesajını kazınmayı hedeflemektedir. “otoriteye boyun eğ”. Clusters arkaik toplumların bilgeliğine hayran şekilde, “Vücudun üzerine yazılmış bir yasa, hiçbir zaman unutulmayacak bir yasadır” demektedir. Oysa çok daha karmaşık bu günün otoritesi kitleye yönelik hegemonyanın dışında kalmış ve kendisine karşı çıkan bireyi hedef almaktadır. Belirgin bir işaretleme kendisinin de daima sorgulanması ihtimalini doğuracaktır. İzsiz işkence bireye uysalca tekrar boyun eğme ve kitleye karşı olanağı tanı (Clusters, 1991: 159-160).

mücadelesinde kazanan Oya'dır, çünkü hem konuşmamış, hem korkusunu gizlemeyi başarmış, hem de aman dilememiştir. Sonunda mağlubiyetinin acısını çıkartmak için Zekai Bey Oya'ya önemsiz bir tutuklu muamelesi yaparak aşağılamaya çalışır. Sırtını döner "Sizinle uğraşacak zamanım yok" der ve görevli eşliğinde hücreğine gönderir (1975: 80). Ancak tüm çirkinliklerine rağmen başarıyla çıkılan bir sorgu her zaman o kişinin çevresi tarafından itibar vesilesi olarak anılır. İdeolojik nedenle tutuklanmanın kendisi de, bu nedenle işkence görüp sorgulanmak da mahkûm için yüceltilme vesilesidir. Oya'nın arkadaşı Ali de böyle düşünür: "Herkes işkenceden geçemez. Bu bir fasıldır, ancak bazılarının geçebileceği bir fasıl. Öğrenmeyi ve aşmayı hak edenlerin. Genel ve dağınık bir bela değildir bu; önemli ve soylu bir acıdır" (1975: 143).

Romanlarda adaletin sorgulanmasına pek rastlanmaz. Tahakküm ve direniş cepheleleri arasında karşılıklı birbirini reddediş vardır. Suçun reddi söz konusu değildir. Suç sayılan davranışın suç olmadığına, hukukun suç olarak tanımlamasına karşı çıkış vardır. Çünkü gerçekte olan, bir uzlaşma ile tesis edilmiş hukukun önünde adil bir yargı talebi değildir. İktidarı elinde bulunduran devletin kendini korumak adına yaptığı keyfi muamelelerdir. Bu ideolojik karşıtlıkla da sınırlı değildir. Sağcı olmak, solcu olmak, İslamcı olmak dışında, gündelik yaşamını bütünüyle kuşatmış törenin hegemonyasındaki vatandaş için de, adi bir suçtan dolayı hâkim karşısına çıkan sıradan insan için de geçerlidir. Hukuk hak ve adalet arama yeri ya da, sığınılıp teslim olunacak bir kurum değil, karşısında gerekli rollerin yerine getirilmesi gereken sahnedir. Bu nedenle pek çok romanda işkence eleştirisi bir insan hakları sorunu olmaktan çıkıp kendi haklılığına yönelik retorik bir parçasına dönüşür. İşkence karşısında mağduriyet ne kadar büyükse etki o derece yüksek olacaktır. İşte iki arkadaşın dertleşmesi sırasında dile gelen ifadeler bunun içindir: "Ulan ne dünyada yaşıyoruz be... Engizisyon mahkemeleri bunun yanında sayfıye eğlencesi kalır. Be kardeşim, nedir otuz yıldır bizim yoldaşların çektikleri" (Soysal, 1975: 193). Mağdur açısından bile, iktidarın tabi bir hakkı ve sindirme aracı olan işkence, mağdur tarafın dayanıklılığını göstereceği, kahraman olma yolunda başarılması gereken bir engeldir. Dışarıdaki yandaşların gözünde bir yüceltme aracıdır sorgu süreci:

"Ama arkadaşlarımız, bütün alçaklıklara göğüs germişler. Hiç biri konuşmamış azimim... Hey gidi aslanlar! Biliyor musun tahkikat bir buçuk yıl olduğu halde niçin bitmemiş... Hiç biri konuşmamış ki... Hangi yüzle hangi delille iddianame hazırlayacak sorgu hâkimi..." (Soysal, 1975: 192).

"Tutuklama" romanında da Kanavas, hücrelerinde ayaklarını ılık su dolu leğende tutmaktadır. İşkencenin boyutunu göstermek açısından sadece bir cümle vardır. "Tırnaklarından biri daha düşecekti". Arkadaşlarının birer birer çözülmesi onu pes ettirmiş, bölük bölük itiraflarda bulunmak zorunda kalmıştır. Mağdur iç ürperten bir tablo ile karşımızda durmaktadır. Ancak toplum mağdur edenler ve edilenlerin oluşturduğu iki ayrı sınıf değildir aslında. Tüm sınıfları benzer konumlarda benzer şekilde davranışa itecek ortak bir zihniyet kuşatmaktadır. Eleştirilen bu zihniyet değil, şu an kendisinin maruz kaldıklarıdır:

"Kanavas saf ve mutlak adalete inanmadığı için, ne kendisini sorguya çeken hâkime, ne de falaka dayağı atan polislere kin duymuyordu. Ayaklarını kurularken 'Ben olsam, bana yapanların daha ağırını onlara uygulardım muhakkak, diye düşündü'" (Sayılğan, 1974: 84-85).

Scott'un, işkence gören bireyin kendisini de potansiyel bir işkenceci olarak gören yaklaşımını doğrular bir samimi itiraftan dile gelişi gibidir bu cümle. İşkence uygulanmaya başladıktan sonra yaygınlaşmasının artık kaçınılmaz olması bu karşılıklı etkileşim sonucu ortaya çıkmaktadır (Scott, 2003: 29).

III. 12 Eylül Sonrası Romanlarda İşkence

1980 sonrası işkence konulu romanlar yukarıda adı geçen anlamdaki solun tekeline çıkmış artık yeni bakış ve unsurlar devreye girmiştir. Her şeyden önce işkencenin mağdurları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

arasına solla mücadele halinde olan ve devlet tarafında korumacı bir misyonla yer alan sağ da girmiştir. Ama 12 Eylül sonrası işkence temalı Türk romanının ana duygusu hayal kırıklığıdır. 12 Eylül öncesi çatışmanın sol tarafında yer almış olan yazarların hayal kırıklığı hızla değişen sosyo ekonomik yapıya karşı, mahkûmiyeti sırasında direnerek bir önceki başlıkta belirtilen mağduriyetten doğan kahramanlık hakkının verilmesini bekleyen, ancak dışarıda bambaşka bir dünya ile karşılaşmanın şaşkınlığıdır. Eski dava arkadaşlarının davadan vazgeçip refah dolu bir yaşam içinde olmaları pek çok sol romanda eleştirinin ana konusudur. Ancak asıl değişiklik bu durumun romancının kendini sorgulamaya zorlamasıdır. Tüm eleştirilere karşın var olanı anlamaya çalışma, kendisini sorgulama bir yandan hayal kırıklığı ile birlikte kurgu boyunca işlenmiştir.

12 Eylül öncesi siyasi çatışmanın sağ cephesinde yer alan yazarların romanlarındaki hayal kırıklığı ise devletin yanında olmalarına rağmen devletin kendilerini “komünist” veya “ayrılıkçı”larla aynı kefeye koymuş olmasındandır. Ancak tüm bu hayal kırıklığına rağmen bu romanlarda da hem kendini sorgulama hem de karşı cephede yer alanları anlama çabası görülmektedir. Ayrıca bu romanlarda devleti bir ölçüde tahakküm cephesi olarak yeniden konumlandırma söz konusudur.

a. Hayal kırıklığı ve Anlama Çabası

12 Eylül darbesinin Türk romanında politik izi yok ettiği eleştirmenlerce dile getirilse de (Moran, 1994: 50) daha çok 12 Eylül öncesi kısır iç çatışmaları ve o dönemde keskin biçimde kendi safında yer alan Türk aydını dünyayı tanımasıyla birlikte çoğulcu bir bakışla özeleştiriye kendi dönüşümlerini izaha yöneldiğini söylemek mümkündür (Moran, 1994: 53). Örneğin Alev Alatlı'nın “Viva La Muerte” ve Nihat Genç'in “Dün Korkusu” gibi 12 Eylül sonrası ideolojilerle hesaplaşan yeni bir yol arayışına yönelen politik romanlar aydınların ideoloji ile hesaplaşması olarak nitelenmektedir (Narlı, 2007: 166). Diğer taraftan 1980 sonrası geleceği yücelten devrimci ütopyalar, piyasa ekonomisinin gelişmesiyle birlikte aşınmaya uğramışlardır. 1970'li yılların devrimci gelecekteki bir zamana sıçrama yapmak isteyen siyaseti yerini güncel sorunların siyasileşmesine bırakmış, feminizm, çevrecilik, türban yasağı gibi bu günü ve kişiyi ilgilendiren sorunlar siyasetin gündemine girmiştir (Göle, 1998: 17).

Yazarın dolaylı da olsa kendini sorgulamaya yöneldiği ve olaylara daha sorgulayıcı baktığı romanlardan birisi “Yarım Kalan Yürüyüş” romanıdır. Örneğin 12 Eylül öncesi romanlarda acının dili devrimcilerin diliyle özdeşken bu romanda “Acının dili yoktur. İnsan ya da hayvan fark etmez; hepsi aynı biçimde bağırır” (Eroğlu, 2009: 38). “Yarım Kalan Yürüyüş” romanının kahramanı yaşamın anlamını sorgulayan Korkut Laçın aslında kendini etrafındaki insanlara iyilik yapmakla bu boşluğu doldurmaya çalışan ancak iç çatışması sürekli bu durumu sorgulamasına yol açan, var oluşlarını ancak kurtarıcılıkla anlamlandıran bir kuşağı temsil eder. Artık ötekini tahakküm cephesini değil kendisini de sorgulayan bir karakterle karşı karşıyayızdır. Korkut arkadaşı Dehler'in söylediği sözleri bu sorgu sırasında hatırlamaktadır. “biri bu gezegeni düşünmese yok mu olur sanıyorsun...bu gezegende kurtarmaya degecek hiçbir şey yok” Yine roman karakterlerinden Aslı Bender, Korkut Laçın'ın bu kurtarıcı rolüne psikolojik nedenler bulmaktadır. Yetimhanedeki kötü şartların ardından aslının annesinden iyi davranış görmesi Korkut'u ona bağlamış daha sonra da bütün insanlara borçlu olduğu düşüncesine yönelmiştir (Eroğlu, 2009: 165).

Birlikte hapse girdiği ve işkence gördüğü Hasan, Korkut'un işkencedeki haline şahit olması nedeniyle yıllar sonra yeniden karşısına çıkan Korkut'tan rahatsız olur. Ona hesap sorarken eğer direnmeyip kendinden geçseydin üstüne gelmezlerdi demektedir. İşkenceye direnç gösterebilen Korkut karşısında kendisini o kadar alçalmış hissetmektedir ki sürekli bu konuyu düşündüğünü itiraf edip ağlayarak kendisine bir takım bahaneler bulur. Korkut'un işkenceye dayanabilmesini onun hayal gücünün kit olmasına bağlar. Çünkü asıl dehşet verici olan beklemektir. “Ne olacak, bu sefer neyi seçecekler, kapı ne zaman açılacak” gibi sorular eşliğinde tasarladığı işkence yöntemleri,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

kendi deyimi ile hayal gücüne engel olamayan Hasan'ın direncini kırmaktadır. Hasana kendisini sınama fırsatı vermeyen korkut onun öfkesine maruz kalmaktadır. İşkence sayesinde kahramanlaşan roman kahramanı yazarın şefkatli koruması altında da olsa sorgulanmaktadır (Eroğlu, 2009: 180-181). Bu sorgulama bazen anlama çabasına, bazen nefrete dönüşmektedir.

Sadece Hasan değil roman kahramanı Laçın'ın birden yaşamlarına girdiği eski çevresindeki diğerleri de onu sorgularlar. Aslı, Laçın'ın cesaretindeki aşırılığı yalnızlığının ölçüsüzlüğüne, duygularının ayrımlardan yoksun oluşuna bağlamaktadır. Aslı'ya göre Laçın'ın “geçmişi öyle acı vericiydi ki, cesaretini, anılarının beynine batışını unutturan bir uyuşturucu gibi kullanıyor ve bu nedenle hiçbir fiziksel acıyı algılayamıyordu”. Asım'a göre de Laçın komplekslerini, yalnızlığını hep cesaretiyle maskeleyemeye çalışmıştır (Eroğlu, 2009: 280).

Yazar “yaşamının ölümü öğrenmekten öte, yeryüzünde bir iz bırakma çabası olduğunu, çoğu kurtarıcının düşünün bu dürtüden fıskırdığını” ifade eder. Korkut karakteri 1980 öncesi romanlardaki kusursuzluk ve yüceltimden farklı bir dille; “Kanaryalarla konuşabilen, karanlığa karışıp yok olabilen, korkuyu ve acıyı tanımayan, ama doğum günü olmayan küçük bir kız için ağlayabilen, sevgiyi kadın kokusunda arayan, belki bulamadığı için yunuslarla yer değiştirmek isteyen, kırık kolu bükülemeyen ve bir sırrın peşine düştüğü için yadırganan” bir adam olarak tasvir edilmektedir (Eroğlu, 2009: 281).

“Çiçekler Susunca” romanı kapakta da belirtildiği gibi, 12 Eylül'ün dağıtıp parçaladığı hayatlara bakarak, Fidan-Mazlum ve Koray-Nur çiftleri ekseninde farklı uçlara yönelen yaşamları anlatmaya çalışmıştır. Duygusal nedenlerle, kendilerini kanıtlamak veya kabul edilmek için sol hareket içinde yer alanların trajedisini, 12 Eylül'ün yumruğunu yedikten sonra roman kahramanlarının; çözülme, kişilik bölünmesi, yalnızlaşma, içe kapanış ve tutkulu aşklarını aktarmaktadır. Pek çok 12 Eylül romanından farklı olarak bu kitapta, dava arkadaşlarından dışarıda kalıp yaşam standardını düzelterek ortalama bir yaşam sürenlere karşı sert eleştiri ile kalınmamıştır. Roman yazarı ile bu karakterlerden birisi olan Koray kurgu yolu ile yüzleştirilmiştir. Bu yazarın empati yoluyla eski dava arkadaşlarını anlama çabasıdır. Koray kurgudan çıkarak romanın sonunda yazarın karşısına geçmiş ve kendini tanıtmıştır.

“O romanda yarattığınız, yerden yere vurduğunuz, sarhoş dönek, işbirlikçi yaptığınız Koray'ım ben” diyerek romanda kendisine karşı yazarın ön yargılı olduğunu iddia eder. “Ne romanın başında anlattığınız gibi şişko bir yağ tulumuyum, ne sarhoş, ne dönek, ne iğrenç, ne de polisle işbirliği yapan birisiyim.” Davaya hala inandığı kokuşmuş sisteme hala karşı olduğunu, kazancının bir kısmını hala ihtiyaç sahipleri ile paylaştığını söyler. Bulunduğu durumu “Dünya değişti ve ben değişen dünyada elimden geldiğince dik durarak ayakta durmaya çalışıyorum” şeklinde açıklamaktadır. Yazarın “sistem”e vurmak yerine kendisine vurması hiçte etik değildir. Bu yüzden romandan kendisini çıkartmasını ister. Yazar bu vicdan hesaplaşmasından sonra en azından Koray'ın yanında yer alıp savunmasa da onu öldürerek romanın dışına çıkartır (Keskin, 2008: 232-234).

b. Hayal Kırıklığı ve Bilincin Uyanışı

İşkence konusunu geçen zaman sayesinde daha soğukkanlı işleyen ve iki karşıt tarafı aynı safta değerlendirerek karşısına iktidarı alan “Hayatın Kıyısına Düşen” romanı 12 Eylül öncesi sağ ideolojinin bakış açısındaki değişimi göstermesi açısından önemlidir. 1980 öncesi romanlarda sorgudaki şiddeti konu alan yapıtlarda, işkenceye bir insan hakkı ihlali olarak doğrudan eleştiri yönelmekten çok işkencenin mağdur ettiği bir tarafın itirazları söz konusu olmasına rağmen, Bostancı'nın romanı, tek taraflı ideolojik bakışın ötesinde doğrudan iktidarın şiddetine yönelmektedir. Bostancı'ya göre ideolojik algı durulan yerin yarattığı bir yanılsamadır. Onun ardındaki gerçek, otorite karşısında şiddetle, ardından hukuk adı altında verilen cezalarla böcekleştirilen insanların aynı yerde bulunmalarıdır. 12 Eylül askeri otoritesi hem sağ, hem de sol

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

düşünceyi benzer bir tehdit olarak algıladığından, aynı muameleye tabi kılmıştır. Her iki tarafın gençleri arasında, daha yargılanmadan hücrelerde aylarca işkenceye maruz kalanlar bulunmaktadır. İki zıt kutup arasında mağduriyetten doğan bir kardeşlik söylemi vardır “Hayatın Kıyısına Düşen” romanında:

“Bu insanlar kimdi, bizimkiler mi, onlar mı? Hiçbir politik ipucu yoktu görünümlerinde. Gözlerin, parmakların, omuzların ancak konuşma ile birlikte politikleştiğini fark ettim. Yürüyüşlerinde bile ötekilere has bir eda oluşun durduğumuz yere ilişkin bir yanilsamanın ürünü olduğunu kavradım. Fakat kim olursa olsunlar, hangi ideolojik safta bulunurlarsa bulunsunlar şimdi aynı yerde duruyorduk. Şimdi avuçlarımıza inen cop, yarattığı acı kadar hoyrat saldırganlığı ile de sessiz ittifakımıza ortam hazırlıyor, bütün politikaların ötesindeki gizli kardeşliğimizi kutsuyordu.” (Bostancı, 2002: 242).

İşkence edenler asla işkence ettikleri ile göz göze gelmek istemezler. Böyle bir teşebbüs ağır bir şekilde cezalandırılmaktadır. Bunun nedeni işkence ettikleri kişilerden korkmaları, bir gün dışarıda karşılaşma ihtimalleri ya da mahkûmun dava arkadaşlarınta intikam alınacağı ihtimalinden ziyade, “utanmazca”, “akıl mantık gözetmeksizin” uyguladıkları şiddet esnasında insani, vicdani dürtülerin etkisinden korunmak istemeleridir. Gereksiz, dayağın da bir mantığı vardır. Dayak bedene ilişkin bir sakatlanmaya yola açabilir, ancak, akılla ilişkisiz olarak iktidar sopasının kullanılarak aşağılanma, insanın ruhunda derin yara açabilmektedir. Ama yinede; “iktidar sopasının bu şekilde ezme, böcekleştirme, insanlıktan çıkartma amacı güttüğünü çözümlenmek”, bilincin uyanmasını sağlasa da şiddete dayanmak için yeterli değildir (Bostancı, 2002: 239-241).

12 Eylül öncesinde çatışmalı iki kutbun sağında yer alanların romanda dile getirdikleri hayal kırıklığının örneği Baran’ın, “Yarım” romanıdır. Kendisini hep devletin yanında görmüş olan “Yarım” romanının kahramanı hapiste birlikte yattığı askere kurşun sıkın PKK’lılarla aynı kefeye konmasına şaşırılmaktadır. Hatta hapse giriş gerekçesini “Biz PKK’ya ve böylesi ayrılıkçı vahşi örgütlere karşı olunca iftiraya uğradık” şeklinde izah etmektedir.

Ancak yine de devlete yönelik eleştirisi son derece ılımlı sadece adil olmayan uygulamalara yönelen bir eleştiridir. “Yarım” romanının kahramanına göre devletin artık yaptırım uygulayamaz hale gelme nedeni adaletsiz tutumu nedeniyledir. Kendisi gibi bir garibe, “disiplin cezası veririm ha, giy şu elbiseyi!” diyenlerin diğerlerine disiplin cezası vermeyişine güler. İnsanı palyaço yapan giysilerin giydirilmesine ilke olarak karşıdır ancak disiplin cezası almamak için giyer (Baran, 2008: 83).

Sağ ideolojiden gelen mahkûmları anlatan romanlar soldakilere göre daha boyun eğmiş, kabullenmiş, gibidir. Hapisten çıktıktan sonra dersini almış bir mahkûmun resmidir. “Allah’ın izniyle iyi bir iş kuracağım, iyi bir vatandaş, kendi halinde bir insan olacağım. Çoğu insanda bu bilinç yok. Buradakilerden bazıları hala, çıkınca hayali ihracat, naylon fatura sahtekârlık düşünüyor. Hayret ediyorum. Gelecekleri yer yine burası. Neden bir lokma da olsa helal ekmeği düşünemiyorlar? Doyumsuzluk” (Baran, 2008: 96).

Hapisten mektuplaştığı arkadaşı ile duygu ve düşüncelerini paylaşmaktadır. Çocukken şehre yeni geldiğinde yaşadığı bir anı devletin kolluk kuvvetine bakışını ele vermektedir. Kaldırım aralarındaki çizgilere bastığı için Dayısının oğlu onu uyarır ve çizgilere bastığında polisin onu götüreceğini söyler. Bu olay üzerine hissettiği duyguyu şöyle ifade etmektedir: “Korkmuştum. Polis herhalde insanı dövüyor olmalıydı. Bu da doğaldı. Evde de anam dövüyordu suç işlediğim zaman.” (Baran, 2008: 163).

Aslında Türk romanında 12 Eylül öncesi ve sonrasının çalkantısına, içeri düşmüş bir ülkücü gencin gözünden pek bakılmamıştır. Ethem Baran, “Yarım” adlı romanda 12 Eylülle onunla ılımlı bir yüzleşme içerisindedir. Kahramanın bölünmüş kişiliği ve dağınık ruh hali ile aslında

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

ironik bir özeleştirme sözkonusu, ancak iktidarı koşulsuz desteğin yerini sorgulama almıştır. Bir tarafta şiddeti normal gören bir düşünce ifade edilirken diğer tarafta Eric From'dan şiddetin kaynağına ilişkin düşünceleri olduğu gibi aktarılmaktadır:

“Ödünleyici şiddete çok yakın olan başka bir tür de ister hayvan olsun ister insan olsun, bir canlı üzerinde tam ve kesin denetim sağlama dürtüsüdür. Bu dürtü sadizmin özünü oluşturur. Özgürlükten Kaçış'ta belirttiğim gibi, sadizmin özü başkalarına acı vermek değildir. Sadizmin gözlenebilen tüm değişik türleri tek bir temel dürtüye dayanır: başka birisinin üzerinde tam bir egemenlik kurmak, onu isteklerimizin çaresiz nesnesi durumuna sokmak, onun tanrısı olmak, onunla istediğimiz gibi oynayabilmek. O insanı aşağılamak, tutsak etmek amaca giden yollardır. Asıl amaçsa o insana acı çektirmektir. Çünkü kendini savunma gücünü yitirmiştir insan üzerinde ona zorla acı çektirmekten daha büyük bir egemenlik kurma yolu yoktur.” (Baran, 2008: 99).

Sağ ideolojiden gelenlerin bu şaşırılmış, anlamaya çalışan yeni bilinci Hegel'in kendini kabul ettirme uğruna özbilinçler arası bir savaş olan ünlü köle-efendi diyalektiğinin ana teması olan “karşılaşma”yı akla getirmektedir. Hegel'e göre, nesnenin kendisi üzerine eğilerek, kendisini konu olarak özbilinç haline gelmesi, kuramsal etkinliğinden hareketle değil, diğer bilinçlerle arasındaki pratik etkileşimden hareketle ele alınmalıdır. Yani insanın kendi hakkında, bir insan olduğuna dair öznel hakikatini nesnel hakikat haline getirecek tutum, metafizik bir kuşku gibi kuramsal değil, pratik düzlemde yer alan bir deneyimdir. Çatışmada yüz yüze gelen iki bilinç karşılıklı olarak diğer bir bilincin varlığını tanımaktadırlar (Bumin, 2005: 40-42). Genel olarak işkence konulu romanlarda insanın kendi bilincini keşfetmesinin önünü açan veya başka bilinçlerin farkına varmasını sağlayan benzer bir karşılaşmadan söz etmek mümkündür.

Sonuç

12 Mart dönemindeki işkenceyi konu alan romanlarda, azap davanın taraftarlarınca süreç içerisindeki ölüm ya da sürecin sonundaki idam dava adına bir taçlandırma olarak konumlandırılmıştır. İşkence kahramanlık yolunda aşılması gereken bir merhaledir. İktidar işkence yaptırımları ile bedenlere tahakküm ederken mağdur destan öyküleri ile duygulara yönelerek iktidar özlemi ile sırasını beklemektedir. İşkence eleştirisi yerine haksız olarak kendilerine işkence yapılması eleştirisi vardır. Bu dolaylı olarak işkencenin haklı gerekçelerle yapılabileceği anlayışını içerisinde barındırmaktadır. Geleceğe yönelik tasarımdan yoksun şimdiki zamana sıkışmış ve mutlak kötüler ve iyilerden ibaret düalist bir yapıyla okuyucunun karşısına çıkmışlardır. “Şahane mazlumlar”ın yüceltilmesini, sonuçta, onları mazlumlaştıran şahane sistemin de yüceltilmesi olarak gören Adorno'nun (1998: 29) kavramını kullanırsak, 12 Eylül sonrası yazılan romanlarda “şahane mazlumlar”ın hakkı her ne kadar verilmiş olsa da artık sadece onların yüceltilmesinden vazgeçildiğini söyleyebiliriz. 12 Eylül öncesi romanlarda zaten iktidar karşısında (pek derine inilmemiş olsa da) belli bir bilince sahip olarak işkence karşısına çıkan mahkûm (yazar), 12 Eylül sonrası romanlarla birlikte var olan bilinci sorgulamaya, iktidarı ve kendisini yeniden tanımlamaya yönelmiştir.

12 Mart romanı büyük ölçüde sol aydınların romanıdır ve tek bir cepheden iktidar eleştirisi yapmaktadır. Oysa 12 Eylül döneminde kendisini sol olarak tanımlamayan kesimler de işkence muamelesi ile karşı karşıya kalmış ve benzer mağduriyetleri yaşamışlardır. Sol romanlar kahramanlaştırdıkları mağdur ile değişen toplumsal yapı arasındaki uçurumun yarattığı hayal kırıklığı, romanların bir taraftan eski dava arkadaşlarına yönelik döneklik suçlamasına yönelmesine ancak diğer taraftan da onları anlamaya ve kendini sorgulamasına itmiştir. Sağ romanların kurguları boyunca da hayal kırıklığı kendini hissettirmektedir. Bunun nedeni yanında oldukları devletin kendilerini “komünist” veya “bölücülerle” bir tutarak benzer muameleye tabi tutmasıdır. Ancak bu romanlarda da bu hayal kırıklığının yarattığı duygu sonucu iktidarı ve iktidarın uyguladığı işkenceyi çok sert bir dille olmasa da sorgulama ve yeniden tanımlama çabası görülmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

KAYNAKÇA

- ADORNO, Theodor, W. (1998). *Minima Moralia*, Çeviri: Ahmet Doğukan, Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları.
- AKÇAM, Taner (1995). *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- BAHTİN, Mihail M. (2001). *Karnavaldan Romana (Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar)*, Derleyen: Sibel Irzık, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BARAN, Ethem (2008) *Yarım*, İstanbul: Doğan Kitap.
- BOSTANCI, M. Naci (2002). *Hayatın Kıyısına Düşen*, Ankara: Alternatif Yayınları.
- BUMİN, Tülin (2005). *Hegel (Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- CLASTERS, Pierre (1991). *Devlete Karşı Toplum*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- EROĞLU, Mehmet (2009). *Yarım Kalan Yürüyüş*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- FOUCAULT, Michel (2000). *Hapishanenin Doğuşu*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi.
- GÖLE, Nilüfer (1998). *Mühendisler ve İdeoloji (Öncü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere)*. İstanbul: Metis Yayınları.
- GÖREGENLİ, Melek (2012). “Şiddet ve İşkencenin Meşrulaştırılması Sürecinin Sosyal Psikolojik Arka Planı”.
- http://www.stramap.org/images/cust_files/080613160150.pdf
- KESKİN, Atilla (2008). *Çiçekler Susunca (Bir 12 Eylül Romanı)*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- MORAN, Berna (1994). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*. İstanbul, İletişim Yayınları.
- NARLI, Mehmet (2007). “Romanda Darbeler ve Demokrasi”. *Muhafazakâr Düşünce*. Yıl: 4 Sayı: 13-14, s: 157-172.
- SAYILGAN, Aclan (1974). *Tutuklama*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- SCOTT, Ryley, George (2003). *İşkencenin Tarihi*. İstanbul: Dost Yayınları.
- SOYSAL, Sevgi, (2003). *Şafak*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- YALÇINKAYA, Ayhan (2004). *Eğerden Meğer'e (Ütopya Karşısında Türk Romanı)*, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

